

Muxtar Auezovun “Abay” romanında folklor ənənələri

Fəridə Hicran Vəliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: feridehicran60@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-4562-9438>

Annotasiya. Məqalədə klassik irsdən, folklordan, onun əsasını təşkil edən dastan yaradıcılığının qədim nümunələrindən olan və epik vüsətinə görə dünya miqyasında tanınan “Manas” dastanından bəhs edilir. Nadir ədəbi incilərin yaradılmasında və yazıya alınmasında digər türk xalqlarının elm və zəka sahibləri sırasında, XX əsr bədii nəsr sahəsində əməyi olan Muxtar Auezovun da xüsusi yeri tədqiq edilib açıqlanır. Onu dünya ədəbiyyatında tanıdan “Abay” romanından və romanda əksini tapan folklor motivlərindən, o cümlədən Qazax xalqının həyatında baş verən ictimai-siyasi hadisələrlə yanaşı, adət-ənənələrindən bəhs edilən hissələrin üzərinə işıq salınıb qabardılır. Aparılan əsas tədqiqat işinin əsas məqsədi Muxtar Auezovun yaradıcılığı ilə türk xalqları ədəbiyyatına təqdim etdiyi “Abay” əsərində folklor ənənələrini araşdırmaqdır. Ədibin bu silsilə romanında qazax həyatının bədii təsviri ilə yanaşı yer alan adət-ənənə və çox diqqətçəkən atalar sözü və xalq məsəlləri vardır. Bütün bunlar onun aldığı təhsillə yanaşı, uşaqlıq dövründə gəzib dolaşdığı qazax çöllərinin bənzərsiz mənzərələrindən və babasından eşitdiyi nağıl və əfsanələrin təəssüratından yaranmışdır. Auezovun yaradıcılığında qazax təbiəti əsas sujet xətlərindən birinə çevirilsə də romanda paralelləşən təbiət və cəmiyyət bir çox sadə münasibətlərə də işıq salır, onları qabardır. Romanın əsas ana xəttində isə babasının Auezovda Qazax ədəbiyyatının banisi Abay Kunanbayevə qarşı aşılacağı məhəbbət durur.

Məqalədə bütün türk xalqlarının tarixi üçün əhəmiyyət kəsb edən məqamlar təhlil olunaraq araşdırılır.

Açar sözlər: dünya, ənənə, zəngin, motiv, mifologiya, folklor, əfsanə, manas

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.016>

Məqaləyə istinad: Vəliyeva F. (2020). *Muxtar Auezovun “Abay” romanında folklor ənənələri*. “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”, № 2, səh. 122-126

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.07.2020; qəbul edilib – 19.07.2020

Folklore traditions in the novel “Abay” by Mukhtar Auezov

Farida Hijran Valiyeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: feridehicran60@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-4562-9438>

Abstract. This article deals with a matter of classical heritage, folklore and the epic “Manas”, one of the ancient samples of the epos creativity, known all over the world by its epic scope. The special position taken by Mukhtar Auezov among scholars and intellectuals of the Turkish peoples in creating and writing of rare literary pearls has been explained in this paper and it is noted that Mukhtar Auezov’s style is distinguished amongst the 20th century’s prose. As this article touches upon the novel “Abay”, the folklore motives contained herein, the social and political events occurred in the life of Kazakh people and finally the customs and traditions are shed light. The main object of the research in this paper is to analyze the folklore traditions in the novel “Abay” by

Auezov. This novel written by the well-known writer contains the literary description of the customs and traditions Kazakh people, traditions and lots of proverbs, which draw attention at each page hereof. All these aspects are formed in him with the time under the influence of the unique landscapes of the Kazakh steppes and impression created by tales and legends of his grandfather. Despite the fact that the nature is one of the main plotlines in the novel, the opposition of nature and society sheds light on many ordinary relations arisen between members to this society. As it was noted in the article, the love disseminated to him by his grandfather for Abay Kunanbayov, the founder of the Kazakh literature was resulted in future in the appearance of this mighty novel.

Keywords: world, tradition, rich, motive, mythology, folklore, legend, Manas

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.016>

To cite this article: Valiyeva F. (2020) *Folklore traditions in the novel "Abay" by Mukhtar Auezov.* "Comparative Literature Studies", Issue II, pp. 122-126

Article history: received – 12.07.2020; accepted – 19.07.2020

Giriş/ Introduction

Zəngin tarixi ənənəsi ilə seçilən qazax ədəbiyyatı Muxtar Auezovun yaradıcılığında özünü daha bariz göstərir. Müəllifin əsərləri sırasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən və onu dünyada tanıdan "Abay" romanı isə bu cəhətdən daha çox səciyyəvidir. Əsərin əsas qəhrəmanı Abaydır və yazıçı bu personajın timsalında qazax həyatının müxtəlif tərəflərini işıqlandırmaqla bərabər şifahi xalq ədəbiyyatı xəzinəsinə üz tutaraq, türk xalqlarına mənsub olan yetəri qədər folklor ənənələrini də təcəssüm etdirə bilir. Lakin bunu da nəzərdən qaçırmamaq olmaz ki, xalqın zəngin mədəniyyətini, tarixini, bədii düşüncəsini özündə ehtiva edən "Manas" dastanını bir çox müəlliflərin mötəbər yazıçı kimi formalaşmasında rol oynadığı kimi, Muxtar Auezovun da yaradıcılığında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Türk dünyasının ölməz abidələrindən olan, dünya ədəbiyyatında nadir və monumental incilərdən sayılan və həcminə görə digər eposlardan fərqlənən, hətta bir milyondan çox misrası olan "Manas" dastanının tədqiqində Çokan Vəlixanov ənənəsinə sadiqlik göstərən Muxtar Auezovun da xüsusi xidmətləri vardır.

Əsas hissə / Main Part

Müəllif folklorun tədqiqilə bağlı yazıları arasında daha çox önəm verdiyi qırğız xalqının qəhrəmanlıq eposu olan "Manas"ın xüsusi yerini göstərərək, 1927-ci ildən bu mövzuyla bağlı marağını ömrünün sonuna qədər davam etdirmişdir. M.Auezov araşdırmalarında eposdan seçmə mövzulara xüsusi yer verir ki, bu nümunələrdən başqa əsərlərində də yeri gəldikcə istifadə edir. Eposda süjet xəttinin ardıcılığına xüsusi diqqət yetirən müəllif bu qanunauyğunluğun eposlarla birgə folklorun epik növünün müxtəlif janrları ilə oxşarlığına da toxunur.

Qazax xalq ədəbiyyatı ilə maraqlanarkən, XX əsrə qədər qazax şifahi xalq ədəbiyyatının yazılı ədəbiyyatın üzərinə kölgə salacaq qədər inkişaf etdiyini və XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq qazax yazılı ədəbiyyatının yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğunu müşahidə edirik. Bu zaman Auezovun "Abay" romanı da qazax xalqının milli həyatını əks etdirən kamil bir sənət nümunəsi kimi ortaya qoyulmuşdu.

Bütün bunlara rəğmən müəllifin "Abay" romanında folklor motivlərindən məharətlə istifadə etməsi və nümunələri ustalıqla yerində işlədə bilməsi diqqətçəkən nüanslardandır. Əsər demək olar ki, başdan-başa folklor ənənələri ilə süslənmişdir. Müəllif qazax xalqının görkəmli şairi Abay (İbrahim) Kunanbayevin uşaqlığından ömrünün sonuna qədərki həyatının təsvirini verərkən, bu obrazı müxtəlif aspektlərdən səciyyələndirdiyi bir çox süjetlərdə xalq ədəbiyyatı ənənələrinə son dərəcə yüksək sənətkarlıqla istinad edir. Lakin uzun illər boyu müəyyən bəhanələrlə təqib olunan müəllif bu mövzunun da üzərində rahat işləyə bilməmişdir. Hətta əsərə görə müəllifin uzun müddət

təqib olunduğunu, təzyiqlərə məruz qaldığını göstərən Oner Mustafa da qeyd edir ki, romanın bir çox epizodlarında obrazlara xas olan səciyyəvi cəhətlərin çoxu dəyişdirilmişdir [3, s.182].

Romanda qəhrəmanların taleyi, təbiətlə ünsiyyəti, fəlsəfi və ziddiyyətli dünyagörüşləri, şifahi söz sənətinə bağlılığı daim müşahidə olunur. Ən qədim mif mətnləri ilə əlaqəli mövzular romanda fərqli tərəflərdən əksini tapır. Burada izlənen əsas məqamlardan biri eposun süjetində yer almış xalq mərasimləridir ki, bu səhnələr qazax xalqının ruhuna uyğun böyük məharətlə işlənmişdir. Xalqın ənənələrini əsərlərinə süjet seçən ədib istər yas, istər nişan, istərsə də toy mərasimlərini həvəslə qələmə alır ki, onun bu süjetlərində də başlıca məqsədi xalqın etnik özünəməxsusluğunu nəzərə çatdırmaqdır: “Matəm auluna yaxınlaşdıqda bütün izdiham qışqıra-qışqıra, ağlaya-ağlaya dağın yamacı ilə irəli çapdı... Qədim adətə görə yasa gələnlər, “Ah mənim əzizim! “deyə mərhumun auluna caparaq girib ucadan çığışmalı idi... Abay orta dəstədə idi. Onun yanında Kunkeden olan böyük qardaşı – Kudayberdi, qasid Jumaqul, qoca Jumabay, onların da dalınca Takejan, Ospan və başqaları gəlirdilər. Onlar aulun qarşısına tərəyə qaxdıqları zaman matəm bayrağını dərhal gördülər” [2, s.195]. Göründüyü kimi, bütün hadisələr ənənəyə uyğun ssenari ilə icra olunur, böyük kiçik yeri göstərilir. Müəllif bu səpgili epizodların hamısında əvvəl mərasimin quruluşunu, onu nişan verəcək bəzi özəllikləri, sonra isə iştirak edən qohum əqrabaların söylədikləri mərasim nəğmələrini verməklə bütövlükdə qazax xalq matəm mərasiminin təsvirini yarada bilmişdir. Məlumdur ki, hər bir xalqın özünəməxsus mühiti, mifik qəhrəmanı və fabuları vardır. Bütün bu özünəməxsusluqlar mühitə uyğun olaraq insanları formalaşdırdığı kimi eyni eposa mənsub xalqların da folklorunda eyni və oxşar cəhətlər onların ümumiyyətlə mifoloji sistemlərini formalaşdırır [1, s.13].

Əsərdə diqqətiçəkən vasitələrdən biri də şifahi xalq ədəbiyyatına dair istifadə olunan kiçik detallardır. Mərasimdə ən maraqlı məqam nizənin ucuna kecirilmiş matəm bayrağının mərhum üçün böyük hörmət əlaməti və kədər hissənin təcəssümü ənənəsidir. Əgər mərhum xan nəslindən olsaydı, alacıqdan Türe – ağ, mavi və ya zolaq-zolaq bayraq asılardı. Mərhum sadə nəsiləndən olsaydı yalnız yaşı nəzərə alınardı və cavan üçün qırmızı qoca üçün ağ, orta yaş üçün isə qara və ağ olmaqla ikizolaqlı bayraq olmalı idi [2, s.183].

Yas mərasimlərində söylənen ağuların da məzmunu çox düşündürücüdür, hətta burda qəbilələr arasında nifaq salan qəddar düşmənlərin adı da vurğulanır. Lakin ənənəyə görə bu zaman ağucunun fikrinə qarşı çıxmaq və ona müdaxilə etmək olmaz.

Bütönlükdə folklor ənənələrinə sarınmış romanda diqqət çəkən ən maraqlı örnəklərdən biri də yuxu və ağac arxetiplərinin tez-tez yad edilməsidir. Əsərin başqa bir abzasında Kunanbayın gənc xanımı Ayqızdan olan altı yaşlı qızının, qan yatırmaq məqsədi ilə başqa bir qəbilə başçısına övladlıq kimi hədiyyə verilməsi, gənc ana ilə körpə balanı bir-birindən ayırmaq əhvalatı və sonra anasının qızının yuxuda “ocağa atılıb yandırılması” röyasını görməsi, qısa bir müddətdən sonra isə uşağın həqiqətən yuxu yozumuna uyğun verilən təsirli ölüm səhnəsi müəllifin yuxu və onun yozumu haqqında ətraflı bilgilərə sahib olduğundan xəbər verir [2, s.171].

Burada onun milli koloritli düşüncələri kəskin şəkildə fərqlənir. Əsərin tədqiqi göstərir ki, tarixi əhəmiyyət daşıyan Abay romanı qazax ruhunu böyük ədəbiyyatın mövzusuna çevirməyi bacarmış və müəllif türk mifologiyası ilə bir çox müxtəlif xalqların düşüncələrinin sintezi əsasında insanlığın və bütönlükdə bəşəriyyətin taleyini düşünən bir yazıçı olduğunu təsdiq etmişdir.

Romanda daha çox yer alan folklor nümunələri atalar sözü və el məsəllərindən ibarətdir. Lakin yazıçı burada qarğış, alxış, rəvayət, mərasim və nəsihətlərin məzmunundan alınmış xalq hikmətlərindən də lazımı qədər istifadə edə bilmişdir.

Əsərin əvvəlində belə bir fikir vurğulanır: “Kunanbayın üzündən soyuqluq yağdı. Amirana sifəti tutqun və sərt idi. Onun kəskin nüfuzlu sözləri çox qəzəblə səslənirdi. Nitqi atalar sözü və məsəllərlə dolu idi” [2, s.26]. M.Auezov bunu deməklə göstərirkə, onun əsərinin süjetində atalar sözləri xüsusi yer tutmaqdadır. Doğrudan da müəllif əsərin əvvəlindən sonuna qədər fikirlərini təsdiq etmək üçün birinci növbədə atalar sözlərinə, el misallarına sığınır. Əsərin önündə müəllif Abayın “şüurunda inqilab” prosesinin özülünü yaradır. Atasının qəddarcasına, oğlunu itirmiş günahsız qoca Kodarın və sevimli, məsum, gənc Kamkanın vəhşiliklə öldürülməsinə verdiyi fərman, Abayın düşüncəsində dərin və heç vaxt silinməyən iz buraxır. “Qışda oğlu öldükdən sonra Kodar özgə

yerdən gəlmə qoca qohumu Jampeisi öz yanına gətirdi... O yasin oxumağa gələrkən Kodar: “İki paramı bir yerə qoyarsan bir bütöv olar. Biz kimə bel bağlaya bilərik? Bir-birimizə arxalanıb, bir təhər yaşırıq”, – deyə ona təklif etmişdi. Beləliklə Jampeis onların yanında qalmışdır” [2, s.38]. Əsərdə müəllif türk xalqlarının söz xəzinəsində yer alan çox sadə və lakonik atalar sözlərini vurğulamaqla böyük mənalar ifadə edir.

Əsərin başqa bir abzasında: Darkembay hərarətlə dedi:

– Bojeke , Kunanbayın qarşısında süründüyümüz yetər! Qorxan gözə cöp düşər, deyiblər, hec olmasa sən bizi boyın əyməyə çağırma! Bizə elə məsləhət ver ki, qəbiləmiz nəhayət ayağa qalxa bilsin, sən dalınca dura bilək [2, s.86] Əsərin elə bir süyeti yoxdur ki, orada folklor ənənələrinə dair nümunələr yer almasın. Dünya miqyaslı məşhur epopeyasında xalqın adət-ənənələrini nəzərə alan M.Auezov bütün bu məziyyətlərə isə daha çox Manas eposunu araşdırarkən sahib olub.

Lakin müəllif folklorun tədqiqilə bağlı hələ Manas eposunun araşdırılmasına qədər “Epos və qazax xalqının folkloru”, “Kızı korpeş və Bayan –slu”, “Nağıllar” və s. tədqiqatları ilə xalq ədəbiyyatının bütün incəliklərinə toxunmuşdur. Onun “Abay” romanında yetəri qədər yer alan atalar sözləri əsəri sanki hikmət xəzinəsinə çevirir: “Uzun iplikdən uzun da kəmənd olar” [2, s.73], “Hökmüdar xalq üzərində xalq isə torpaq üzərində hakimdir” [2, s.79],” Saç qırx desən, baş kəsər”, “Qorxan gözə cöp düşər” [2, s.186] Dəbdəbəli ziyafət və yeni məzar qarşısında köhnə unudular [2, s.180], Dərd əlindən dəli olar [2, s.82], Çox yaşayan çox bilməz, çox gəzən çox bilər [2, s.152]. Qəbilən zəhər içsə, qohumlarıyla birlikdə sən də iç [2, s.496] və s. istər tükün şifahi söz xəzinəsindən istərsə də nağıl, əfsanə və rəvayətlərin məzmunundan alınmış hikmətli sözlər müəllifin əsərinin əsas qayəsidir.

Muxtar Auezov bütün yaradıcılığı boyu, müxtəlif mifoloji motivlərə toxunmuş və bu cür nümunələrin mənasını acmağa o cümlədən türk mifologiyasındakı mövqeyini şərh etməyə daim səy göstərmişdir [1, s.24].

Abay romanı haqqında əsərin iki kitabdan ibarət olması, birinci kitabın 1942-ci ildə, ikinci kitabın isə 1947-ci ildə nəşr olunduğu və romanda Abay Kunanbayevin uşaqlıq və gənclik illəri yer alsada əsas mövzunun qazax qəbilələrinin taleyi olması və qazax xalqına mənsub bütün adət-ənənələrin burada yer alaraq şifahi söz sənətinin incəliklərini əks etdirməsi inkaredilməz dəlillərdəndir. Pənah Xəlilov da araşdırmalarında göstərir ki, Abay zəmanəsini dərinədən, əsas ziddiyyətləri ilə təcəssüm etdirən böyük sənətkar olmuşdur. Onun yaradıcılığının əsasları və zəngin ictimai məzmunu haqqında dolğun təsəvvür vermək niyyətində olan bir yazıçı yalnız bioqrafik faktlarla kifayətlənə bilməzdi [4, s.386].

Romanın ikinci hissəsi “Abayın yolu” adlanır və iki hissədən ibarət bu silsilədə isə atası Kunanbaydan ayrılıb yeni bir əqidə ilə yaşayan Abayın ictimai-siyasi fəaliyyətinin coşqun bir dövrü əks olunur. “Abay” və “Abayın yolu” romanı Qazax xalqının ictimai həyatının fonunda bir nəslin taleyindən daha çox kənara çıxaraq zəmanənin dərin ziddiyyətlərini göstərmək baxımından da olduqca dəyərlidir. Yazıçı əsərdə səciyyəvi milli-mənəvi dəyərləri tutub yetəri qədər yararlanmışdır. L.P.Zakirovanın fikirləri ilə ifadə etsək əsərdə bədii detallar özünəməxsus funksiyalarla birlikdə daha nəhəng bir obrazın mikroobrazı olur [5, s.18].

Nəticə / Conclusion

Ümumiyyətlə düşünürəm ki, Auezovun yaradıcılığında arzuolunmayan yegənə süjet qələmə aldığı qəddar obrazlarını əsərin sonluğunda və ya hansısa bir epizodunda taleyin sərt üzü ilə qarşılaşdırıb cəzalandırmamasıdır, yəni həyatın bu qəddarlığa verdiyi cavabları qabartmaması faktıdır.

Əsərdə müəllif əsas qayəni iki müxtəlif tarixi zaman və məkan kontekstində təsvir etməyi ustalıqla bacarmışdır. İki hissədən ibarət olan əsərin birinci hissəsində yazıçı Abayın atası Kunanbayevin təmsalında dövrün qəddar və zalım hökmüdarlarının iç üzünü açır, ikinci hissədə isə Abay kimi yüksək inkişaf tempi ilə yeni düşüncə sahibi olmaq bacarığına nail olan insanların simasını yaradaraq oxucusunu da bu yola dəvət edir.

Ədəbiyyat / References

1. Fəridə Hicran. Auezovün hekayə yaradıcılığında folklor ənənələri. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
2. Muxtar Auezov. “Abay” romanı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1954.
3. Онер Мустафа. XX йүзйыл Туркистан Едебиййатынын Аныты: Миштар Евезов (1897-1961) “Били” Туркистан Дунйасы, Сосиал Билимлер Дерэиси, Башар 2006, сайы 37.
4. Рənah Хəlilov. SSRİ Халқлары Əдəбиyyatı Maarif nəşriyyatı, Bakı, 1966.
5. Закирова Л.Р. Художественная деталь в прозе Ф.Амирхана. Дис.. 01.02. Навережные Челны, 2007.

Фольклорные традиции в романе “Абай” Мухтара Ауэзова

Фарида Хиджран Валиева

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: feridehicran60@mail.ru

Резюме. В статье говорится о всемирно известном дастане “Манас”, повествующим о классическом наследии, фольклоре, основную часть которого составляют древние примеры эпического творчества. В создании и написании редких литературных жемчужин особое место среди ученых и мыслителей тюркских народов занимает Мухтар Ауэзов, внесший вклад в художественную прозу XX века. Части, отражающие наряду с общественно-политическими событиями и традиции казахского народа, а также фольклорные мотивы, выпукло освещаются в романе “Абай”, прославившем его автора в мировой литературе. Основная исследовательская линия в статье – это исследование творчества Мухтара Ауэзова с представлением в романе “Абай” фольклорных традиций в литературе тюркских народов. В этом цикле романов писателя наряду с художественным описанием казахской жизни есть поговорки и народные пословицы. Все это, наряду с полученным им образованием, сложилось из уникальных пейзажей казахских степей, где он гулял в детстве, и из впечатлений от сказок и легенд, услышанных от деда. Хотя в творчестве Ауэзова казахская природа становится одной из основных сюжетных линий, параллельно природа и общество в романе также освещают многие простые отношения, выдвигая их вперед. А в основе главной сюжетной линии стоит привитая любовью дедушкой Ауэзова к основоположнику казахской литературы Абаю Кунанбаеву.

В статье исследуются моменты, имеющие историческую важность для всех тюркских народов.

Ключевые слова: мир, традиция, богатый, мотив, мифология, фольклор, легенда, Манас